

AMINA ŠILJAK-JESENKOVIĆ
(Sarajevo)

NEKA ZAPAŽANJA O PRENOŠENJU TURSKIH USTALJENIH KOLOKACIJA NA BOSANSKI JEZIK

1. O ustaljenim kolokacijama i problemima pri njihovom prenošenju na drugi jezik

Podsjetit ćemo da su izričaji, frazemi, idiomi ili idiomatski iskazi, po definiciji "čvrste veze riječi", "ustaljeni skupovi riječi", "okamenjeni skupovi riječi" kod kojih semantička monolitnost prevladava nad strukturnom razdjeljivošću njihovih sastavnih elemenata, čija značenja nisu jednaka sumi značenja njihovih komponenata, zbog čega oni funkcioniraju kao ekvivalenti pojedinih riječi; nosilac značenja u jednom frazemu nije jedna riječ, već cijela grupa riječi¹. Imajući u vidu da su pored spomenute definicije u različitim tekstovima date različite definicije pojma fraze², idioma³, i drugih ustaljenih kolokacija po-

- 1 Stojan Vrljić, "Frazeološka jedinica kao sredstvo konciznog izraza", *Književni jezik* 19/4, Sarajevo 1990., str. 195.
- 2 *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica Srpska/ Matica Hrvatska, knjiga VI, Novi Sad 1976., str. 685: "fraza - 1. b. ustaljeni izraz, ustaljena konstrukcija, obrt reči (npr. rekla-kazala)"; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Knjiga II, Zagreb 1967., str. 455: "fraza - 1. izraz, izričaj, ustaljen sklop riječi (npr. "čelični karakter", "zlo i naopakao", "hame-tom potući", "skuhati poparu", "milom ili silom"; Bratoljub Klajić: *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice Hrvatske 1988., str. 453: "frazeološki, frazeologizam: frazeološka jedinica, tj. ustaljen izričaj od dviju ili više riječi, u kojemu značenje ne proizlazi iz značenja sastavnih dijelova npr. *imati soli u glavi, ostaviti na cjedilu, mirna Bosna*"; Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika: *Hrvatska gramatika*, II promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1997., str. 555., odjeljak 1824.: "To su izričaji kojima je zadana shema ustrojstva, redosljed i vrsta sastavnice. Imaju ograničenu mogućnost variranja (deklinacije, konjugacije), ali im je barem jedna sastavnica, obično pridjev, zamjenjiva drugim, sličnoznačnim riječima, obično pridjevima. Značenje fraze ne izlazi iz njezine sintaktičke konstrukcije ni iz njezinih sastavnica, već iz fraze kao cjeline. Pri tome neki od elemenata fraze mogu dolaziti i u prenesenu značenju. Na osnovi jedne fraze može nastati još koji dubletni oblik".
- 3 Dejvid Kristal: *Enciklopedijski rječnik moderne lingvistike*, Nolit, Beograd 1988., str. 96-97.: "idiom - Termin kojim se u gramatici i leksikologiji označava sled reči koji je semantički a često i sintaksički ograničen, tako da one funkcionišu kao jedna jedinica. Sa semantič-

put pozdrava, čestitki, kletvi, izraza blagoslova, psovki, termina sastavljenih iz više punoznačnih riječi, kao i poslovičnih iskaza, te da su ove definicije mahom različite, ovim pitanjem se nećemo baviti.

Cilj ovog rada jest postaviti temelje za analizu prenošenja ili prevođenja nekih ustaljenih kolokacija, te naznačiti pojave koje se u vezi s tim javljaju u bosanskom i u turskom jeziku. Ovdje se namjeravamo pozabaviti onim iskazima koji najbliže odgovaraju izričajima-idiomima ili frazemima, iako se katkad, u određenim kontekstima (kako ćemo u analizi pojedinačnih iskaza vidjeti) u njihovoj ulozi mogu naći i drugi spomenuti skupovi riječi.

Jedno od značajnih i zanimljivih pitanja u procesu prevođenja jest prenošenje značenja ili prevođenje ustaljenih iskaza sa jednog jezika na drugi. Pri tome se postavlja pitanje: da li je moguće govoriti o prevođenju takvih iskaza ili pak samo o prenošenju njihova značenja iz jednog jezičnog sistema u drugi i, uz to, pitanje leksičkih i gramatičkih sredstava upotrijebljenih u izvorniku i prijevodu, problem stilske nijansiranosti prisutne u izvorniku i prijevodu, kao i pitanje deskripcije idiomatskog iskaza.

U prenošenju značenja idioma nije, naravno, isključen niti problem standardnojezičke norme, jer nije rijetka pojava da jedan idiomatski iskaz u određenom jeziku bude standardiziran, dok u nekom drugom njegov ekvivalent ostaje na razini supstandarda, dakle vulgarnog, govornog, familijarnog ili lokalnog izraza, nepoznatoga u jezičkom znanju svakog prosječnog govornika. U vezi s tim nameće se i jedno praktično pitanje: da li prevodilac treba posegnu-

---

kog stanovišta, značenja pojedinačnih reči ne mogu se sabirati kako bi se dobilo značenje "idiomatskog" izraza kao celine. Sa sintaksičkog stanovišta, reči obično ne dozvoljavaju uobičajenu promjenjivost koju ispoljavaju u drugim kontekstima; (npr. *terati kera* ne dozvoljava *terati kerove*). Zbog nedostatka njihove unutrašnje kontrasnosti, neki lingvisti idiome nazivaju "gotovi iskazi" (ready-made utterances). Po jednoj alternativnoj terminologiji idiomi se nazivaju "ustaljene kolokacije". Pitanje o kome se prilično raspravljalo jeste koliko se mogu uspostavljati stepeni i vrste idiomatičnosti: neki idiomi, doduše, donekle dopuštaju unutrašnje promene i doslovniji su u značenju nego drugi (npr. *gurati/turati/zabiti/staviti i sl. glavu u pesak* (kao *noj/poput noja*); *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika*, Matica Srpska/ Matica Hrvatska, knjiga II, Novi Sad 1976., str. 349.: "a. ustaljena, okamenjena fraza, svojstvena nekom jeziku, koja se ne može prevesti na drugi jezik"; *Enciklopedija Leksikografskog zavoda*, Knjiga III, Zagreb 1967., str. 119.: "...osebujna riječ, izraz svojstven nekom narječju ili govoru, osobito takav koji se ne da doslovnim prijevodom prenijeti u drugi jezik ("kuka i motika", "šilo za ognjilo", "obrat bostan" itd.); Bratoljub Klajić: *Rječnik stranih riječi*, Nakladni zavod Matice Hrvatske 1988., str.566. "idiom-a- 2. ukorijenjeni vlastiti obrat govora, svojstven nekom jeziku i neprevodiv doslovno na drugi jezik (napr. u našem jeziku: *vojska drumom, baba šumom ili prodavati zijake i sl.*); Barić, Lončarić, Malić, Pavešić, Peti, Zečević, Znika: *Hrvatska gramatika*, II promijenjeno izdanje, Školska knjiga, Zagreb 1997., str. 555., odjeljak 1823. : "idomi... ustaljeni, okamenjeni izričaji, kojima su i sastavnice i njihov oblik i poredak jednom za svagda dani, nepromjenjivi i nezamjenjivi. Značenje idioma se dobija iz njega kao cjeline. To je razlog da se njegove sastavnice ne mogu zamijeniti kojom drugom riječju u kojem drugom obliku. Idiomatske su konstrukcije zatvorene i neproduktivne..."

ti za supstandardom ukoliko želi adekvatno prenijeti sve stilske nijanse značenja datoga idiomatskog iskaza ili se takav izbor, kao opredjeljenje u jezičkom ponašanju, mora uskladiti sa izvanjezičkim i sociolingvističkim okolnostima.

Također se postavlja pitanje: da li se određena ustaljena kolokacija uvijek može definirati unutar iste vrste ovih iskaza ili, pak, isti iskaz u ovisnosti od konteksta može imati značenje poslovice i idioma, idioma i kakvoga kurtoznog obraćanja⁴, ili: da li se u svom metaforičkom značenju javlja kao idiom, a u osnovnom kao slobodna veza riječi.

Ova se pitanja jednako odnose na sve jezike, srodne i one koji pripadaju različitim porodicama.

U ovom radu nastojat ćemo iznijeti neka zapažanja koja se tiču prevodenja sa uralo-altajskog - turskog⁵ na indoevropski, slavenski - bosanski jezik. Kao prvo klasificirat ćemo idiomatske i neke druge ustaljene iskaze u postupku prenošenja njihovog značenja iz turskoga u bosanski jezik, te nagovijestiti određene pojave koje zamjećujemo unutar ovoga problema.

2. O neadaptiranim turskim ustaljenim iskazima u bosanskom jeziku

Prvu grupu činili bi oni turski izričaji koji su kao ustaljeni skupovi leksema morfološki i leksički neadaptirani, što znači da su u bosanski jezik ušli sa nužnom fonetskom adaptacijom. Ovdje spadaju pozdravi, blagoslovi, kletve i čestitanja. Turski lingvisti poput Ömera Asima Aksoy-a⁶ dio izričaja ovog tipa ubrajaju među idiomatske iskaze, sredstva konciznoga iskaza sa stilskim obilježjima. Većina iskaza ovog tipa koji su adaptirani u bosanskom jeziku nema ovakve stilske osobenosti, međutim, kontekst katkada mijenja njihovo značenje kakvo su imali u jeziku davaocu, tako da osim osnovnoga, oni dobijaju i novo pomjereno značenje. Ovo potvrđuju primjeri tipa *bajrambarekola/ baj-*

4 U bosanskom jeziku ovdje možemo navesti primjer poslovice "Ko drugome jamu kopa sam u nju pada" koja je čisti poslovični iskaz, dakle, "pravilo" važeće za sve situacije; međutim, ovoga sadržaja može funkcionirati i kao idiom u primjeru tipa "Pao je u jamu koju je drugom iskopao"; "dobro jutro" je kolokacija koju u svakodnevnom govoru srećemo u značenju pozdrava, međutim, u njenom pomjerenom značenju "zakasnio si, šta si do sada čekao, to je već davno urađeno" je idiom.

5 Želimo naglasiti da pod pojmom turskoga u ovom tekstu podrazumijevamo standardni suvremeni *Türkiye Türkçesi*, dakle suvremeni jezik Republike Turske, a ne porodicu turskih ili turkijskih jezika.

6 Upor: Ömer Asım Aksoy: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, C. 2, *Deyimler Sözlüğü*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1995, str. 516; Kao izričaje - kletve i blagoslove koji spadaju u idiomatske iskaze autor navodi sljedeće primjere: *Ağzından yel alsın* (dosl. Odnio mu /ti/ vjetar to što je iz usta izašlo), u značenju "gluho bilo", "dabogda se ne desilo to što pričaš"; *Dili esnesinden çekilsin* (dosl. Dabogda mu se jezik povukao iz korijena) u značenju "umukao, zanijemio dabogda", dok kao neidiomatične ustaljene iskaze navodi kletve i blagoslove poput: *Allah razı olsun, Allah kolaylık versin, Allah korusun, Eli karılsın, Gözü kör olsun, Helal (haram) olsun, Kutlu olsun, Lanet olsun*.

rambarećola (tur. *Bayram mubarek olsun*)⁷, bašin sağ olsun i sl., o čemu ćemo naknadno govoriti.

Navedimo neke od neadaptiranih ustaljenih iskaza koji su iz turskog ušli u bosanski jezik:

Sabahajrula/Sabahajrola // Sabahajrosum < Sabah hayırlı ola // Sabah hayırlı olsun (dobro jutro);

Akşamhajrula/Akşamhajrola // Akşamhajrosum < Akşam hayırlı ola // Akşam hayırlı olsun (dobro večer);

*Alahimanet/Alajhmanet(ola) // Alahu na amanet < Allah'a emanet ola (Zbogom, do viđenja, preporučujem te Bogu; pozdrav pri rastanku)*⁸

Ejdovale < Eyi dua ile (u suvr. İyi dua ile) (dosl. sa dobrim željama, sa blagoslovom, pozdrav pri rastanku)

E(j)sadile/Ejsahadile < Eyi sıhhat ile (u suvr. İyi sıhhat ile) (dosl. uz dobro zdravlje, odgovor na pozdrav "ejdovale")

Alah mubarekola/Alah mubarećola < Allah mubarek ola/ Allah mubarek olsun (neka je sa srećom, neka Bog blagoslovi);

Bajrambarekola/Bajrambarećola // Bajrambarekosum < Bayram mubarek ola/Bayram mubarek olsun (Sretan praznik, Sretan Bajram)

Alahrazola // Alahrazosum < Allah razı ola/Allah razı olsun (u značenju zahvale za čestitku, doslovno, Neka je Bog zadovoljan, ali i u značenju "svaka čast");

Halal osum < Helal olsun (nek /ti/ je prosto, ali i u značenju svaka čast)

Hajrula /Hajrola // Hajrosum < Hayır ola // Hayır olsun (dosl. da Bog da dobro, neka dobro bude)

U navedenim primjerima vidljive su nekolike pojave pri adaptaciji: promjena glasa *k* (u osmanskom bilježenog arapskim kefom) u *ć* (*mubarekola* > *mubarećola*), ispadanje geminiranih suglasnika (*Allah razı ola* > *Alah razola*, *Allah'a emanet* > *Alahimanet*, *Alajhmanet*) i druge fonetsko-fonološke promjene pri adaptaciji, o kojima možemo saznati iz radova koji adaptaciju turcizama u bosanskom jeziku šire tretiraju⁹. Također, valja spomenuti i zadržava-

7 Primjena ovih iskaza u bosanskom jeziku bila bi istovjetna njihovoj primjeni u turskome, da se u bosanskom ovi iskazi ne koriste mahom u ophođenju među Bošnjacima, kao specifikum njihove običajnosti. Ovdje valja podsjetiti i da se u suvremenom turskom jeziku riječ *bayram* koristi u značenju (svaki, bilo koji) praznik, tako da se ovim iskazom može čestitati bilo koji praznik, poput državnog praznika, Bajrama, Pesaha, Uskrsa ili Dana žena, dok je u bosanskom preuzimanje oznake bajram uz već postojeće domaće riječi blagdan i praznik za isto označeno, razvilo značenje kojim pokriva dva vjerska praznika muslimana, ramazanski i kurbanski bajram, a time se i ova čestitka upotrebljava u prigodama ramazanskog i kurbanskog bajrama.

8 Zanimljivo je da ovaj idiom u nekim govorima, osobito u govoru Bošnjaka u Sandžaku srećemo i djelimično leksički adaptirana u varijanti *Bogu (te) na amanet*, a u Sarajevu *Allahu na amanet*

9 O fonetskim i fonološkim adaptacijama orijentalizama u bosanskom jeziku vidi opširno: Dr. Hanka Vajzović, *Orijentalizmi u bošnjačkoj, srpskoj i hrvatskoj književnosti* (1914-1918), Fonetsko-fonološke pojave(3./ 3.0. - 3.8.), doktorska teza, neobjavljena.

nje zapadnorumelijske ili osmanske izgovorne varijante određenih leksema (eyi<iyi, aga<ağa i sl.), upotrebu starijeg oblika optativa za treće lice jednine glagola *olmak / ola*, koji je u suvremenom turskom jeziku u potpunosti zamenjen oblikom *olsun*. Izgovor turskog *olsun* u bosanskom je poprimio oblik *osum*. Većina nabrojanih izričaja danas nije u upotrebi u suvremenom turskom jeziku, a u bosanskom jeziku javljaju se kao karakteristika određenih govornih zajednica. Tom pitanju ćemo se naknadno vratiti.

3. O jednom neadaptiranom turskom izričaju, njegovom kalku i razvijanju novih značenja

Jedna od ustaljenih kolokacija tipa kurtoaznog obraćanja, pozdrava, čestitke, blagoslova, kletve i sl. jest i izričaj kojim se u turskom jeziku iskazuje sućut ožalošćenom srodniku umrloga, a koji u suvremenom turskom jeziku glasi *Başın sağ olsun*, (dosl. neka ti je zdrava glava), odnosno, prema zapadnorumelijskoj izgovornoj varijanti *Başun sag olsun*, dok se u bosanskom jeziku izgovara kao *Başum sagosum*. Odgovor ožalošćenoga također je iz ovoga korpusa i u fonetskoj adaptaciji glasi: *Dostum sagosum > Dostum sag olsun > Dostum sağ olsun* (dosl. nek mi je zdrav prijatelj).

Ovaj turski iskaz očito je u svojoj prevedenoj formi na bosanski jezik (kalk) aktualiziran kao iskaz koji se koristi u izražavanju sućuti među Bošnjacima Sandžaka i nekih dijelova Hercegovine, a glasi: *Nek ti je zdrava glava!*, sa odgovorom: *Da si mi ti zdrav prijatelju!*

Vjerojatno pod utjecajem ovog turskog iskaza, u bosanskom se jeziku često sreće iskaz tipa *Da si ti zdravo!* ili *Nek ti je zdrava glava!* - želi li se, često bez predikacije, saopćiti o nečijoj smrti ili kakvome sličnom nemilom događaju, što doprinosi konciznosti iskaza.

Pretpostavimo ovakav razgovor:

- *Kako je otac?*
- *Da si ti zdravo.*
- *Kad?*
- *Sinoć.*

Dok se spomenutim neadaptiranim frazemom iskazuje isključivo sućut za umrlim, njegov kalk je razvio šire značenje: njime se može izraziti sućut zbog bilo koje neprijatnosti koja je pogodila sugovornika:

- *Izgubila sam novčanik.*
- *Nek si ti zdravo. (Ili Nek je živa glava!)*

Ili:

- *Izgubila sam ogrlicu!*
- *Nek je tebi zdrava glava, ne sekiraj se!*

Isti izričaj može se čuti i u najbanalnijim govornim situacijama, gdje mu se ponovo pomjera značenje. To možemo vidjeti i iz sljedećeg primjera:

- *Mama, daj mi krišku torte!*
- *Da si ti zdravo, sinoć bili gosti!*

Vidjeli smo neke mogućnosti upotrebe ovog neadaptiranog i adaptiranog turskog frazema u njegovim varijantama na bosanskom jeziku. Zanimljivo je da je u svakodnevnoj jezičkoj praksi turskoga jezika njegova upotreba u ovome pomjerenome značenju istovjetna, iako ga rječnici navode kao frazem koji se koristi u značenju izražavanja sućuti za umrlim¹⁰.

Obratimo pažnju i na sljedeće primjere iz turskog govornog jezika:

- *Eyvah, evim yandı! (- Teško meni, izgorjela mi kuća!)*
- *Yandı ise n'apalım, başın / başımız / sağ olsun! (- Šta ćeš kad je izgorjela, nek ti je /nam je/ glava zdrava// si ti /smo mi/ zdravo)*

Ili, zamislimo da je dijete razbilo dio servisa za ručavanje. Možemo pretpostaviti da se razgovor između majke i djeteta odvija ovako:

- *Eyvah, anne, yeni servilserini kırdım! (- Joj, mama, razbila sam ti novi servis!)*
- *Olsun, başın sağ olsun, başında kırılın! (- Nek si, / nema veze/ šta ćeš, nek si ti zdravo, o njegovu glavu!)*

Iz ovih primjera vidimo da se ova dva situaciona iskaza sasvim prirodno mogu upotrijebiti i u bosanskom jeziku, kao i u turskom.

Pomjerenje značenja iskaza tipa pozdrava, kletve, blagoslova, čestitke može se opaziti i na primjerima veoma čestim u govornom jeziku, osobito u stvaranju novih izričaja, tako da možemo čuti da: neko za kog se želi kazati da ima smrknuto čelo, ima "akšamhajrula među očima"; ako je neko sasvim okasnio i pitati za što, na to ga se može upozoriti sa "akšamhajrula babo, makar i po jaciji", "Sabahajrula" ili pak "dobro jutro (Kolumbo)".

4. O neadaptiranim turskim izričajima sa sociolingvističkog aspekta

Navedenu grupu iskaza moguće je posmatrati i sa sociolingvističkog aspekta pri čemu se zapaža da se oni ponašaju kao i ostali turcizmi u bosanskom jeziku, što znači da se javljaju kao karakteristika određenih govornih zajedni-

10 "Baş sağlığı (dilemek) - ölen bir kimsenin yakınlarına ilgi ve yakınlık anlatan söz (söylemek)" *Türkçe Sözlük*; Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988., str. 149; başsalığı, - nı, /b.i. / "Yakınlarından toprağa vermiş bir kimsenin başın sağ olsun diyerek acısını paylaşma, taziye, taziyet"; D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 10. baskı, Ülke yayın Ltd. Çti., İstanbul 1994. Zanimljivo je da novija ortografska norma ovu sintagmu koja se sastoji iz dva punoznačna leksema u II genitivnoj vezi tretira kao jednu riječ, složenicu.

ca, odnosno, da im je upotreba uslovljena nejezičkim kontekstom karakterističnim i inače za kompetenciju komunikacije koje određuju pravila za njihov izbor u svakom konkretnom govornom aktu i funkcionalnom stilu.¹¹

Tako možemo konstatovati da su oni markirani:

a) nacionalnom i vjerskom pripadnošću govornika, tako da se gotovo ne mogu naći dva komunikatora nebošnjaka koji u svom idiolektu imaju ove iskaze, te da će u komunikaciji Bošnjaka i nebošnjaka - govornika bosanskog jezika rijetko biti upotrijebljen neki od ovih iskaza, mada nebošnjački komunikator u svom jezičkom znanju posjeduje ovakve iskaze

b) jezičkim znanjem koje se vezuje za određenu starosnu dob; naime, iako, osobito u posljednje vrijeme, u bošnjačkom korpusu možemo čuti djecu koja će u međusobnoj komunikaciji koristiti neke iskaze navedene u ovom poglavlju, te se nakon igre pozdraviti sa *Alahimanet*, ili čestitati jedno drugome Bajram sa *Bajrambarećola*, ne možemo ih čuti kako se na rastanku pozdravljaju sa *Ejdovale* i *Ejsadile/ejsahadile*

c) mahom kao karakteristike neformalne, prisne komunikacije u bosanskom jeziku; naime, u nacionalnoj ili vjerskoj instituciji u koju ulazimo, nećemo pozdraviti sa *Sabahajrola/ Akšamhajrola* (u ovisnosti od doba dana) i slično, već ćemo u tom slučaju upotrijebiti također vjerski i nacionalno markiran pozdrav - selam - koji nam se čini oficijelnijim. Također, sućut za umrlim osobi sa kojom nismo prisni, nećemo izraziti sa *Bašum sagosum*, kao što ni njegov kalk, u značenju izražavanja sućuti zbog neugodnosti koja je zadesila sugovornika, nećemo koristiti u formalnom obraćanju. Ako pismeno želimo čestitati Bajram, to ćemo najčešće izraziti sa *Bajram šerif mubarek olsun*, što u govornom jeziku, u svakodnevnoj prisnoj komunikaciji, ne možemo čuti. Ovdje bi se izuzetkom mogao smatrati pozdrav pri rastanku, *Alahimanet*, koji se koristi i u formalnom i u neformalnom usmenom komuniciranju.

5. Napomene o prevodenju nekih turskih izričaja iz svakodnevne komunikacije

Iz aspekta prevodenja na bosanski jezik osobito su zanimljivi izričaji frekventni u nekim kategorijama govornih činova¹², poput kletve, zakletve, blagoslova, čestitke ili iskaza koji se u turskom jeziku upotrebljavaju nekom prigodom u svakodnevnoj komunikaciji. Ovi su izričaji dio turske kulture i običajnosti, te ukoliko nisu prihvaćeni u fonetskoj adaptaciji ili kalku, ili, ukoliko u drugom jeziku ne postoji istoznačan izričaj, oni predstavljaju stanovit problem pri prenošenju značenja. Dakle, to su turski izrazi koji u bosanskoj kulturi

11 Hanka Glibanović-Vajzović: "O turcizmima u srpskohrvatskom jeziku sa sociolingvističkog stanovišta", *Književni jezik* 15/2, Sarajevo 1986., str. 145.

12 O govornom činu -v.: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rječnik moderne lingvistike*, str. 84.

nemaju svoje ekvivalente, ili izričaji koji u bosanskom jeziku imaju slične konstrukcije, koje, pak, u određenim govornim situacijama ne zadovoljavaju uslove prikladnosti¹³.

Navest ćemo nekoliko primjera:

- Izričaj *sihhatlar olsun* jest blagoslov koji se na turskom kaže poslije kupanja ili šišanja, u značenju *nazdravlje*, a vjerojatno je doticajem kultura ostao u bosanskom jeziku osobito kod starije generacije berbera. Također, među starijim Bošnjacima ovaj frazem se može čuti u iskrivljenoj adaptaciji kao *svjetlarosum*, što je mogući produkt pučke etimologije (kako u jezičkom značenju bosanskog govornika ne postoji riječ *sihhat*, može se pretpostaviti da bosanski govornik turski izričaj povezuje sa *zasvijetliti*, svjetlo, umećući njegov korijenski morfem u dati turski oblik).

- Blagoslov kojim se želi pohvaliti domaćica za dobro spremljeno jelo, ili kakvu drugu rukotvorinu, u turskom jeziku glasi *ellerine sağlık*, što u prvom slučaju možemo prevesti kao zahvalu domaćici i želju za dobrim zdravljem, a u drugom kao pohvalu.

- U svakodnevnoj komunikaciji u turskom jeziku susreću se iskazi tipa *geçmiş olsun* (najbliži bosanskim izrazima tipa *ne povratilo se, bilo pa prošlo*, izraz dobrih želja upućenih sugovorniku nakon što je govorno lice bilo svjedokom bolesti ili kakve druge stresne situacije koju je sugovornik preživio, ili je o tome čuo), *kolay gelsin* (doslovno: neka bude lahko, fraza kojom se sugovorniku izražava želja da mu ono što radi bude sa lahkoćom). Ovi iskazi se koriste u različitim govornim situacijama, i u ovisnosti od konteksta, isti iskaz zahtijeva različit prijevod. Imamo primjere:

Nakon završene televizijske emisije suradnici koji su učestvovali u njevoj realizaciji reći će jedan drugome *geçmiş olsun*. Pošto u bosanskom jeziku nema ekvivalenta ovome izričaju, u ovakvoj situaciji to možemo prevesti kao "nek je gotovo!" ili "hvala Bogu, završili smo" ili "i to je prošlo".

U komunikaciji dvije susjede, jedna se drugoj može požaliti na glavobolju, grip, visoki tlak ili bolest koju je prebolio ko od njenih ukućana. Sugovornica će svakako odgovoriti *geçmiş olsun*, i tada ovaj iskaz možemo prevesti kao "ne povratilo se!", "bilo pa prošlo" ili na neki drugi način prikladan prisnoj komunikaciji.

U novinarskom izvještaju nerijetko možemo čuti kako je neki od visokih državnih ili partijskih dužnosnika posjetio povrijeđene u nekoj nesreći, ranjenike sa fronta ili kakvoga uglednika, te da im je visoki dužnosnik poželio brzo ozdravljenje. U izvještaju na turskom jeziku će u značenju "Predsjednik je *poželio brzo ozdravljenje*" stajati: "Cumhurbaşkanı *geçmiş olsun* dileğinde bulundu".

13 O uslovima prikladnosti -v.: Dejvid Kristal, *Enciklopedijski rječnik moderne lingvistike*, str. 269.

- Kada turski sugovornik spomene dijete, bilo da ga predstavlja ili pak prvi put govori o njemu, uobičajeno je reći *Allah (anasina babasına) bağışlasın*, što bi odgovaralo bosanskome *Bog mu dao zdravlje*, ili *nek je zdrav i živ svojim roditeljima*. Međutim, ovaj iskaz blagoslova nije frekventan u bosanskom koliko u turskom jeziku, već se čini arhaičnim, i specifikum je neformalne komunikacije, a u određenom kontekstu može imati i pežorativno značenje.

- Kletve i blagoslovi su ustaljeni izrazi koji u turskom jeziku katkada imaju određenu stilsku vrijednost, tako da spadaju u idiomatske iskaze: *Gözünü toprak doyursun, ellerine sağlık, canı cehennem, ağızından yel alsın, başını yesin, dili esnesinden çekilsin, görmemişe dönersin inşallah, kurban olayım, yaşı benzemesin, yaşı yerde sayılası*.¹⁴ U bosanskom jeziku za neke od njih postoji adekvat, tako da se govorniku bosanskog jezika ne čini stranim kada se osoba *gladnih očiju* kune sa *zemlja mu oči nahranila*. U turskom jeziku se onome kome se želi zlo *duša upućuje u pakao - canı cehennem*, dok u bosanskom istu kletvu izričemo tako što ćemo koga poslati u *pakao/ u džehennem/ k vragu/ ili dođavola*. Ukoliko *ağızından yel alsın* umjesto bukvalnog prijevoda *vjetar mu/ti iz usta odnio* (što govornik bosanskog jezika ne bi razumio) iskažemo sa *gluho bilo*, metaforičnost će se izgubiti, ali smisao ostaje. I na nekoliko primjera koji slijede možemo uočiti da iskazi ovog tipa gube smisao u bukvalnom prijevodu, te da se deskriptivnim prenošenjem gubi njihova metaforičnost: *dili esnesinden çekilsin* (dosl. jezik mu se iz korijena povukao) možemo izreći kao *umukao ili zanijemio dabogda; yaşı yerde sayılası* (dosl. godine mu se u zemlji računale) najbliže ćemo iskazati kao *dabogda umro (crko); görmemişe dönersin inşallah* (dosl. ako Bog da, neka bude kao da se nije ni preživjelo) kao *ne povratilo se* ili kao *želim ti (Vam) brzo ozdravljenje; yaşı benzemesin* (dosl. ne poredile mu se godine) kao *ne budi primijenjeno...* Značenje kletve *başını yesin* (dosl. glavu si pojeo) možemo prenijeti također metaforičnom bosanskom kletvom *pas mu se mesa najeo*.

Valja imati u vidu da funkcionalni stil u kojemu je u određenome kontekstu upotrijebljen neki iskaz diktira način njegova prenošenja iz jednog jezičnog sistema u drugi.

6. Nekoliko primjera bosanskih idioma sa turskim sastavnicama

U bosanskom jeziku postoje izričaji koji su sastavljeni mahom iz turskog leksičkog korpusa¹⁵, poput *Ulemi je hased mahsuz*, gdje nemamo niti jednu pu-

14 Ömer Asım Aksoy, *Atasözleri sözlüğü*, s. 54, *Deyimler Sözlüğü*, str. 516.

15 Na ovu pojavu ukazuje i dr. Ahmet Kasumović, kao na pojavu koja se javlja u govorima istočne i sjeveristočne Bosne, te uz nekoliko dragocjenih primjera tipa "javaš aga vakti var" navodi i zanimljiv podatak da "ovu paremiološku građu, istina manje, upotrebljavaju i nemuslimani"; v.: Dr. Ahmet Kasumović: "Paremiološki oblici u djelima Mehmed-bega Kapetanovića Ljubuška", *Mehmed beg Kapetanović Ljubuškak (Zbornik radova)*, Institut za književnost Sarajevo, Sarajevo 1992., str. 197.

noznačnu domaću riječ. Zanimljivo je da u suvremenom turskom jeziku nismo naišli na iskaz ovoga tipa, kao i to da ga suvremeni govornik turskoga jezika ne može razumjeti sve dok ga ne prevedemo rečenicom: *Kıskanma bilginlere özgüdür*¹⁶. Jedan od izričaja ovog tipa je i *baška beg*, *baška aga* u kojemu nemamo niti jednoga morfološkog obilježja bosanskoga jezika, pa čak ni fonetske adaptacije, ukoliko se uzme u obzir starija izgovorna varijanta riječi *bey/beg* i *ağa/aga*, a koje su se u ovom obliku zadržale do danas u nekim turskim jezicima. Možemo spomenuti i idiom slična značenja *baška ilum*, *baška pamet*, u kojem je jedina punoznačna bosanska riječ *pamet*. Niti ova dva primjera, iako žive u bosanskom jeziku, nismo uspjeli pronaći u turskim rječnicima izražene ovom leksikom i u značenju kakvo imaju u bosanskom jeziku, tako da se postavlja pitanje da li su iščezli ili, pak, u tom svom značenju u turskom jeziku nisu ni postojali.

Zanimljiva su pojava turski idiomi čije djelimično adaptirane konstrukcije postoje u bosanskom jeziku. Neki od njih su u bosanski jezik došli primanjem običaja, vjere, kulture, dakle primanjem oznake i označenoga, ili pak nove oznake za postojeće označeno. To su izričaji čija je jedna ili više sastavnica iz turskog leksičkog korpusa¹⁷.

Obratimo pažnju na iskaze tipa: *abdest bozmak* koji se doslovno može prevesti kao *pokvariti abdest*, u značenju otići u zahod, izvršiti nuždu, pustiti vjetar - značenje u kojem se često sreće u govoru posebno starijih generacija Bošnjaka. Na idiomatičnost ovakvog iskaza ukazuje činjenica da njegovo bukvalno tumačenje ne mora u svakoj situaciji odgovarati njegovom idiomatskom značenju.

Idiom *ağızına abdestle almak* adekvatan je našem iskazu *abdest uzet' pa ga spomenut'*, ili *s abdestom ga (treba) spomenut'* ili *s abdestom ga u usta uzeti* a ima značenje odavanja osobite hvale i poštovanja koje se iskazuje objektu govorenja: *Kakav je to ljudina bio, rahmet mu duši, uzet' abdest pa ga spomenut'*. Ili: *Ne laži na njega, njega valja s abdestom u usta uzeti!*

Ovdje možemo svrstati i primjer *anası onu Kadir gecesi doğurmuş - Kao da ga je majka na lejletul-kadr rodila* - u značenju kojim se želi istaći da objekt govorenja ima sreće, da mu sve ide od ruke.

Za iskaze ovoga tipa karakteristično je da su motivirani elementima islamske tradicije.

16 Ovaj iskaz u turskom jeziku nema značenje poslovice niti idioma ili kakva drugog ustaljenog iskaza, već ga turski jezik osjeća kao slobodnu svezu riječi.

17 A. Kasumović navodi i ove primjere: "da je karakum od pure, a kašike od jela", "nasmij se na zejtin, nemoj na ulje", "kuri saruk gotov hastaluk", "svaki jedek u hendek", te postavlja pitanje "da li ovakvi oblici pripadaju paremiološkoj ili frazeološkoj građi, ili je u pitanju oblik frazeološke naravi upotrijebljen u funkciji oblika paremiološkog porijekla i obratno" (v.: Dr. Ahmet Kasumović, "Paremiološki oblici u djelima Mehmed-bega Kapetanovića Ljubušaka", *Mehmed beg Kapetanović Ljubušak (Zbornik radova)*, Institut za književnost Sarajevo, Sarajevo 1992., str. 197).

7. Kalkovi turskih ustaljenih kolokacija u bosanskom jeziku

Brojni su oni turski idiomatski iskazi koji se mogu kalkirati u bosanski jezik, iako u definicijama iskaza ovog tipa stoji da su oni na druge jezike neprevodivi. Navest ćemo nekoliko primjera u kojima prenošenjem osnovnog značenja turskih leksema - sastavnica idiomatskog iskaza dobijamo istoznačan bosanski iskaz: *ağzıdan çıkani kulak işitmek* - *ne čuti uši šta iz usta izlazi/ ne čuti uši šta usta govore*; *(kimsenin) ağızından bal akmak* - *teći med iz usta*¹⁸ u značenju "slatko i ubjedljivo govoriti", i to kao izričaj koji se i u bosanskom i u turskom jeziku katkad koristi u pežorativnom značenju. Vidimo da se može kalkirati sa turskoga na bosanski jezik, i to preuzimanjem ne samo osnovnih značenja leksema već i njihove sintaktičke funkcije. Ako bismo u prevodenju turskoga ablativa, ablokativnost prijedloga "iz" sa imenicom u genitivu pokušali zamijeniti prijedlogom bilo kojeg drugog značenja, smisao ovog idioma bi se izgubio. Ili, idiom *ağzi var, dili yok* - *usta ima a jezika nema*, kojim se u oba jezika želi istaći povjerljivost osobe o kojoj se govori. Ako se držimo pretpostavke da je ovdje riječ o kalku, vidjet ćemo da je on leksički i gramatički u potpunosti adaptiran. Iako se glagoli *imati/nemati* u određenim kontekstima mogu supstituirati afirmativnim i negativnim oblikom glagola postojati (Postoji li pozorište u Rahiću = Ima li pozorišta u Rahiću. Takvo što nema kod nas = Takvo što ne postoji kod nas.), ovaj izričaj ne dopušta takvo supstituiranje.

U turskom jeziku je još češća zamjena *var/yok* sa afirmativnim i negativnim oblicima glagola *olmak* i *bulunmak*. Međutim, ni u jednom ni u drugom jeziku ne možemo sresti ovakvu zamjenu u slučaju pomenutog idioma (postoji jezik, ne postoje usta). On čak ne prihvata niti zamjenu reda riječi unutar svoje strukture, pa čak ni ako je to sukladno strukturi bosanske rečenice: *ima usta, a nema jezik*, ili *nema jezika a ima usta*.

Idiom *akıl öğretmek* možemo sa turskoga jezika prevesti isključivo kao *učiti pameti (nekoga)*. Iako znamo niz pravih i nepravih sinonima leksema *pamet*, koje prihvataju gotovo svi konteksti izuzev idioma u kojima se ova riječ može naći (*razum, um, razbor*), niti jednom se u ovom idiomu ne može izvršiti zamjena. *Akıl başına gelmek* - *doći pamet do glave / u glavu* je još jedan od istoznačnih idiomatskih iskaza u turskom i bosanskom jeziku, u kojima sastavne jedinice idioma imaju istu leksičku vrijednost i istu gramatičku funkciju.

Iskaz *anası ağlamak* - *zaplakati (nekome) majka / zakukati (mu) majka* u značenju "silno se napatiti" jeste idiom jednake stilske, leksičke i gramatičke vrijednosti i u bosanskom i u turskom jeziku. Jednako značenje sastavnica, jednaku stilsku vrijednost i mogućnost variranja unutar svoje čvrste forme, u oba jezika, ima i izričaj *anasından emdiği süt burnundan çıkmak* - u značenju *propištati (izići) mu na nos majčino mlijeko*. Izričaj *anasından doğduğuna pişman olmak* u bosanskom jeziku imamo u formi *Pokajati se što (ga) je majka rodila*.

18 U govornom jeziku ovaj je idiom razvio i glagol *mediti*, u značenju govoriti slatko, ali neiskreno.

Karakteristika svih izričaja nabrojanih u ovoj skupini jeste da oni i u bosanskom i u turskom jeziku zahtijevaju da se izrazi logički ili gramatički subjekat izričaja, drugim riječima, oni su finitne klauze. Kasnije ćemo ukazati i na njihove različite mogućnosti funkcioniranja u okviru složene rečenice.

Ovo je jednostavno uočiti i iz sljedećih primjera: *arkası pek (jaka leđa), arkası olmak (imati leđa, imati zaleđinu), arka çevirmek (okrenuti leđa), arkadan konuşmak (govoriti iza leđa), sırtını birine vermek (poturiti nekome leđa): İmaş jaka leđa - Arkan pek, İma jaka leđa - Arkası pek, İmam zaleđinu - Arkam var, İmaş zaleđinu - Arkan var, Okrenuo si mi leđa - Bana arka çevirdin, Okrenuli ste mu leđa - Ona arka çevirdiniz, Govori mi iza leđa - Arkamdan konuşuyor, Govore ti iza leđa - Arkandan konuşuyorlar, Sana sırtımı verdim - Poturila sam ti leđa ...*

Zajednička osobina većine nabrojanih idioma jeste njihova motiviranost, dakle činjenica da njihovo značenje ima vezu sa značenjem leksema iz kojih je sastavljeno. To na neki način može objasniti njihovo jednako značenje u oba jezika, jednake mogućnosti variranja, i jednako ponašanje u određenim kontekstima, kao i pojavu sličnih motiviranih iskaza u nekim indoevropskim jezicima. Imamo i ove primjere jasno motiviranih turskih izričaja čiji kalk zadržava svoje idiomatsko značenje u bosanskom jeziku:

Dili uzatmak - pružit(i) jezik (jezičinu); dili çözülmek - razvezati se jezik; dilimin ucunda - na vrh mi je jezika; Allah bana, ben de sana - Bog meni, ja tebi; beş para (bile)etmez - ne vrijedi ni pet para; barut kokusu gelmek - zamirisati barut; başına çıkmak - popeti se na glavu (nekome); bela aramak - tražiti nevolje (belaja); uçkur çözmek - razvezati uçkur; beynine vurmak - udariti u mozak (alkohol); bey (paşa) gibi yaşamak - živjeti k(a)o beg (paşa); başının çaresine bakmak - gledat' glavi selameta; bıyığına gülmek¹⁹ - nasmijati se (nekome) u brk; bir deri bir kemik - kost i koža; ateş açmak - otvoriti vatru; barut fıçısı - bure baruta; baş eğmek - pogeti glavu; beyin yıkamak - isprati mozak; eli sıkı - stisnute ruke.

Karakteristika idiomatskih iskaza jeste njihova metaforičnost. Iz primjera navedenih u prethodnom poglavlju vidimo da su u kalku brojniji oni idiomi čije značenje nema snagu prave metafore. Međutim, u kalku na bosanski jezik javljaju se i oni iskazi čija je metafora veoma izražena: *Attan inip eşeğe binmek - (Sjahat') s konja na magarca, Burnunu sokmak - Zabadati (gurati, turati) nos, Et turnak olmak - Biti nokat i meso, Bastığı yerde ot bitmez - Gdje on stane trava ne niče, Suyu götürüp susuz getirmek (Sussuz insanı sulu dere üzerinden geçirmek) - Prevesti žedna preko vode, Çetin ceviz - Tvrd orah, Kuş sütiyle beslemek - Hraniti ptičjim mlijekom, Oturduğu dalı kesmek - Sjeći granu*

19 Ovdje valja obratiti pažnju da je ovo primjer u kojem se imenica brk u bosanskom jeziku javlja u jednini, pored primjera "reći, skresati u brk". U svim ostalim kolokacijama ova se imenica javlja u množini brci, brkovi (čovjek s brkovima, omastiti brke, nasmijati se brci, sukati brkove).

na kojoj sjedi, Dilin kemiği yok - Jezik kostiju nema, Başı kaççı belli değil - Ne zna se gdje mu je glava a gdje g....., Baston (oklava) yutmuş gibi - K'o da je progutao štاپ (oklagiju), Dışı kalaylı içi alaylı - Svana kalajli, unutra belajli, Çürük tahtaya basmak - Stati na çuruk tahtu, Buz üstünü yazı yazmak - Pisati (kukom) po ledu i sl.

Postoje i oni iskazi koje izražene istim leksičkim i gramatičkim sredstvi-
ma nalazimo i u bosanskom i u turskom jeziku, a čiju motiviranost ne možemo
jednostavno odrediti:

*At nali çakıldığıni görmüş kurbağa ayaklarını uzatmış - Vidjela žaba
gdje se konji kuju pa i ona digla nogu*

Ayni kabağa üflemek (argo) - Puhati u istu tikvu

*Anan sarımsak, baban soğan (anan turp, baban şalgam) sen nereden
çıkıtn gülbeşeker - Sogan dedo, a saramsak nena, odakle će ðulbeşecer dijete.*

Eti senin, kemiği benim - Moje kosti, tvoje meso

Kazdıği çukura kendisi düşmek - Pastı u jamu koju je sam iskopao

Papara yemek - Pojesti poparu

Bir tahtası eksik - Faliti (nekome) daska (u glavi)

(Tavşanın) suyunun suyu - Zeçeve çorbe çorba ili çorbina çorba

Postavlja se pitanje da li su ovakvi izričaji motivirani kao poruka neke
priče (kao što nam je iz priča o Nasrudin-hodži poznat primjer *tavşanın suyu-
nun suyu - zeçeve çorbe çorba*), kao dio sadržaja anegdote, legende, vica, saži-
manje nekoga poslovičnoga iskaza ili na neki drugi način. Motiviranost odre-
đenoga iskaza može biti poznata određenome krugu korisnika, pa čak i sami is-
kaz u svom idiomatičnom značenju može biti poznat i korišten od određene
grupe komunikatora²⁰.

8. O istoznačnim turskim i bosanskim iskazima različite forme

U turskom jeziku postoje izričaji sastavljeni iz leksema koje se sreću u
istoznačnim iskazima bosanskog jezika, međutim, forma iskaza je izmijenjena.
Ovdje se, kako vidimo, radi o adaptaciji prilagođenoj strukturi bosanskog go-
vornog jezika:

*Kızım sana söylüyorum, gelinim sen anla - (dosl. Kćeri, tebi govorim,
snaho, ti razumi!) Kćerku kara, snahi prigovara*

*Delinin eline değnek vermek - Dat' budali kamen u şake (rjeđe: štاپ u
ruke)*

²⁰ "Pemba priča"- motivirano pričom o ženi po imenu Pemba, koja je govorila o onome što je
njen muž doživio, ne dopuštajući mu da sam o tome što kaže; "Žaliti se Joki Šiljak" u Bos-
ni je bila neka funkcionerka pod ovim imenom, kojoj bi narod dolazio ulagati žalbe, a od če-
ga ne bi imao nikakve koristi, osim što bi bio saslušan; u turskom imamo istoznačni izričaj
"Marko Paşa'ya şikayet etmek", motiviran po Marku paši; u vulgarnom jeziku motiviranost
katkada proizlazi iz vica: "mah'o ti, ne mah'o...", "ne zna kokoş" i sl.

Keçileri kaçırmak - Nemati sve koze na broju
Başında kırılınsın - O njegovu glavu!
Ağız dolusu küfür söylemek - Psovati na sva usta
Bayrakları açmak (dosl. razviti zastave)- Razvit' bajrak (ponašati se ne-moralno)
Tencere yuvarlandı kapağını buldu - Naš'o lonac poklopac
Rabbena hep bana - Alahume Rabi, svako sebi grabi
Köpeksiz köy bulup değneksiz gezmek (Naći selo bez pasa pa hodati bez štapa) - Lahko ti je bez tojage proći kroza selo u kom pasa nema
Dağ doğura doğura fare doğurdu (Sve gora rađa, rodila miša) Tresla se gora rodio se miš
Tencere dibin kara - Seninki benden kara (Šerpo, što ti je crno dno! Tvoje je crnje od moga!) Rekla tava loncu: Gledaj crne pogani!

9. O istoznačnim turskim i bosanskim idiomima iskazanim različitim leksičkim sredstvima

Osobito su zanimljivi oni turski idiomi koji se, zadržavajući stilske osobnosti, u bosanskom jeziku mogu iskazati drukčijim leksičkim sredstvima. Navest ćemo nekoliko ovakvih primjera:

Izričaj *Yüz verdik deliye geldi sıçtı halya* u doslovnom prijevodu znači *Mi budali ugađali, on dođe i posra se na tepih*, u bosanskome jeziku odgovara idiomima *Pomozi sirotu na svoju sramotu*, ili *Pusti horoza na prag, uć' će ti u kuću*, ili *daj prst - uze ruku*

Hangi dağda kurt öldü (u kojoj je planini krepao vuk)- koji će to pasa krepat

Ha Hoca Ali, ha Ali Hoca (Ili hodža Ali, ili Ali hodža) - ili šija ili vrat; nije šija nego vrat

Ben diyorum hadımım, o soruyor oğul uşaktan neyin var (ja velim da sam hadım, on me pita koliko imaš djece) - Ja Hajro, on Bajro; Ja u klin, on u ploču.

Tavşan boku gibi, ne kokar ne bulaşır (dosl. kao zečije govno, nit' smrdi nit' se razljeva) - nit' smrdi nit' miriše

Balık kavağa çıkınca (dosl. kad se riba popne na topolu) odgovara bosanskom iskazu Kad na vrbi rodi grožđe

Ceviz kabuğundan çıkmış kabağını beğenmemiş (dosl. izišao orah iz ljuske, pa mu se ljuska ne sviđa)- Pomirisa ruža korijen, i reče: Fuj što smrdi

Cin başka şeytan başka - Başka beg başka aga (Başka ilum başka pamet)

Svakako, ovdje se naglašeno postavlja problem standardnojezičke norme u odabiru izraza u prijevodu, međutim, prevodiočev će izbor opredijeliti izvanjezički kontekst.

Na mogućnosti adaptacije ovakvog izričaja u književnoumjetničkom tekstu možemo ukazati jednom dječijom pjesmom:

*Balık*²¹
Bir balık yakalayıp
Kavak ağacına bağladım
Ertesi gün
Altı arkadaşımınla birlikte
Kavağa çıkmış balığın kaderine
ağladım

U doslovnome prijevodu gubi se njen smisao:

Riba
Uhvatio sam ribu
I svezao je za stablo topole
Sutradan
sa šest svojih drugova
plakao sam
radi usuda ribe što se na topolu ispela

Kada bismo značenje idioma deskriptivno prenijeli kao *desiti se ono što se nikada ne dešava*, imali bismo sljedeći rezultat:

Učinio sam da se desi ono što se nikada ne dešava. Sutradan sam sa šest drugova plakao jer se desilo ono što se nikada ne dešava.

Međutim, adaptiramo li idiom koji je temelj ove pjesmice, i poslužimo li se leksemima iz adekvata turskoga idioma *Balık kavağa çıkınca* (Balık/riba, kavak/topola, çıkmak/ispeti se) koji glasi *Kad na vrbi rodi grožđe* (vrba, grožđe, roditi) dobit ćemo sljedeće:

Grožđe
Ubrao sam grožđa
I svezao ga za vrbu
Sutradan
sa šest svojih drugova
plakao sam
zbog usuda što je na vrbi grožđe rodilo

10. O idiomima kao formalnim elementima rečeničke strukture

Do sada smo na primjerima vidjeli mogućnosti kalkiranja nekih ustaljenih kolokacija, kao i jednake mogućnosti njihova variranja unutar njihove čvrste strukture, u oba jezika. Također, vidjeli smo da se neki izričaji mogu prenijeti sasvim drugim leksičkim sredstvima. Međutim, postavlja se pitanje da li ovi iskazi mogu imati i jednake sintaktičke funkcije. Ispitajmo to na nekim

21 Mevlana İdris Zengin, "Kuş Renkli Çocukluğum" *Çocuk Edebiyatı Yılığ* 1988. İstanbul 1988., str. 217.

primjerima u bosanskom i turskom jeziku, ne zadržavajući se na brojnim tipovima određene sintaktičke kategorije.

Izričaji ovoga tipa mogu se naći u funkciji:

- subjekta, bilo da se formalno-gramatički radi o subjekatskoj rečenici ili subjekatskoj sintagmi:

Govoriti iza leđa je ružno. - *Arkadan konuşmak* kötüdür.

Ko ima leđa može raditi šta hoće. - *Arkası olan* istediğini yapabilir.

Ko bude u ovo *zabadao nos*, pokajaće se što ga je majka rodila. - *Bu işe burnunu sokan* anasından doğduğuna pişman olacak.

- predikata, formalno postavljenog kao imenska predikatska sintagma, ili predikatska zavisnosložena rečenica:

Ova knjiga *ne vrijedi pet para*. - Bu kitap *beş para etmez*.

Na kraju, Ajši je Mehmed *okrenuo leđa*. - Nihayet, Ayşe'ye Mehmet *sırtını çevirdi*.

Promijenivši posao *sjahao je s konja na magarca*. - İş değiştirerek *attan inip eşeğe bindi*.

Ajša je s Fatmom *postala nokat i meso*. - Ayşe Fatma ile *et turnak oldu*.

- objekta

Slomio je *tvrd orah*. - *Çetin cevizi kırdı*.

Nisam mogla reći *ono što mi je na vrh jezika*. - *Dilimin ucundakileri* söyleyemedim.

Je li moguće *godinama ne osjećati ispiranje mozga?* - *Beyin yıkamasını yıllarca hisetmemek mümkün mü?*

Naučio je (*kako*) *živjeti k'o beg*. - *Bey gibi* yaşamayı öğrendi.

Bio je navikao *poginjati glavu* u njenom prisustvu. - *Huzurunda baş eğmesine* alışmıştı.

Napravio je (nešto) *svana kalajli, unutra belajli*. - *Dışı kalaylı, içi alaylısını* yaptı.

Zapalio je *bure baruta*. - *Barut fiçisini* patlattı.

- adverbnihi oznaka

Doći će *kad na vrbi rodi grožđe*. - *Balık kavağa çıkınca* gelir.

Danas-sutra će ti se i sin oženit'... - *Yarın öbür gün* oğlun de evlenir...

Kad se udala, došla je u *cigansku čergu*. - Evlendiğinde *çingene çergesine* geldi.

Ta knjiga ti je *pod nosom!* - Su kitap *burnunun dibinde!*

Postao je ministar *prevrnuvši čurak*. - *Gömleğini değiştirerek* bakan oldu.

- subjekatskih dodataka (atribut i apozicija)

Šta je sve *jadniku učinila*, šta li mu je *nanijela ona Ajlin sa nosom u oblacima!* - Neler çektirdi zavallıya, neler çektirdi o *burnu havada (Kafdağında)* Aylin...!

Volim ljude *sitih očiju*. - *Gözü tok* insanları severim.

Kako vidimo, ovi se izričaji mogu naći u svim sintaktičkim funkcijama kao klauze koje čine određenu semantičku cjelinu. To se može potvrditi i zamjenom idioma jednom leksemom sličnog značenja: *Burnu havada* Aylin - *Umišljena* Ajlin; *gözü tok* insan - *skroman* čovjek; *yarın öbür gün* - *jednog dana*; *et tirnak olmak* - *zbliziti se...*

Zaključak

Brojne su turske ustaljene kolokacije koje nalazimo kao fonetsko-fonološki, djelimično ili sasvim leksički adaptirane u bosanskom jeziku. Neadaptirani ili djelimično adaptirani iskazi ovoga tipa u bosanskom jeziku se javljaju mahom kao karakteristika određene govorne zajednice. U postupku prenošenja značenja ustaljenih kolokacija iz jednog jezičnog sistema u drugi, valja obratiti pažnju na zadržavanje njihovih stilskih obilježja. Zanimljivo je da su se stilski obilježja nekih turskih izričaja prenijela u njihovom kalku, i kao takvi postoje u jezičkom znanju prosječnog govornika bosanskog jezika. Istoznačna leksička sredstva sastavnica idioma u dva različita jezična sistema, jednaka forma iskaza, zadržavanje stilskih obilježja idioma, jednake mogućnosti variranja ovih iskaza unutar njihove čvrste forme i nadalje njihova brojnost navode na pretpostavku da se radi o kalkovima koji su se javili kao produkt jezika u kontaktu²². Doticaj kultura, vjerovanja i običaja koji je postojao tijekom osmanske vladavine u Bosni zasigurno je utjecao na razvijanje ovakvih iskaza. Bilo bi zanimljivo otkriti porijeklo istoznačnih idioma u turskom i bosanskom jeziku, kao i u nekim indoevropskim jezicima, utvrđujući gdje se određeni iskaz najprije javlja.

Iz primjera smo vidjeli da postoje i oni izričaji koji se u drugi jezik moraju prenijeti idiomom drukčije forme ili idiomom čije sastavnice nisu istoznačne sastavnicama prvog. Katkada se idiom mora prenijeti deskriptivno, i tada se gubi njegova metaforičnost. Imamo i primjere u kojim se određeni idiom u jednom jeziku javlja u okviru standardnojezičke norme, a njegov kalk ili ekvivalent u drugom jeziku spada u supstandard. Također, imamo i primjere u kojima vidimo da ono što u jednom jeziku jeste idiom u drugom jeziku predstavlja slobodnu vezu riječi, ili složenicu (bosanski *rekla-kazala* naspram turskoga *dedikodu*, arapskoga *qıl wa qıl*).

Opredjeljenje da li u prijevodu poštovati standardnojezičku normu ili pribjeći supstandardu kako bi se zadržale stilске i semantičke osobenosti izri-

22 O jezicima u kontaktu vidi: H. Vajzović, *Orijentalizmi u bošnjačkoj, hrvatskoj i srpskoj književnosti...*

čaja bit će određeno izvanjezičkim okolnostima, funkcionalnim stilom i jezičkim znanjem prenosioca i primaoca poruke²³.

Ovi iskazi se mogu naći u različitim sintaktičkim funkcijama, gdje formalno gramatički funkcioniraju kao sintagma ili rečenica, a semantički su jedinstvena cjelina.

IZVORI I LITERATURA

- Ömer Asım Aksoy: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1/ 2, *Deyimler Sözlüğü*, İnkilap Kitabevi, İstanbul 1995., 1205 str.
- Ömer Asım Aksoy: *Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü*, 1/3, *Atasözleri Sözlüğü*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara 1971., 392 str.
- Türkçe Sözlük*, 1/2, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu, Türk Dil Kurumu, Ankara 1988.
- D. Mehmet Doğan, *Temel Büyük Türkçe Sözlük*, Bahar Yayınları, İstanbul 1994., 840. str.
- D. Mehmet Doğan, *Büyük Türkçe Sözlük*, 10. baskı, Ülke Yayın LTD. ŞTI. İstanbul 1994.
- Hulki Aktunç, *Türkçenin Büyük Argo Sözlüğü (Tanıklarıyla)*, AFA Yayınları, İstanbul 1990., 373 str.
- Açıklamalı - Örnekli Deyimler Sözlüğü* (Türk dili ve edebiyatı ansiklopedisi yayım kurulunca hazırlanmıştır), 5. baskı, Dergah Yayınları, İstanbul 1992., 419 str.

NEKA ZAPAŽANJA O PRENOŠENJU TURSKIH USTALJENIH KOLOKACIJA NA BOSANSKI JEZIK

S a ž e t a k

U ovom radu se na osnovu različitih primjera ustaljenih kolokacija koje registruju rječnici turskog jezika pokušavaju iznijeti određena zapažanja o prenošenju značenja turskih ustaljenih kolokacija na bosanski jezik. U uvodnom dijelu, pored definicija idiomatskih iskaza i drugih ustaljenih kolokacija, izno-

23 Upor.: H. Glibanović-Vajzović: "O turcizmima u srpskohrvatskom jeziku sa sociolingvističkog aspekta", *Književni jezik*; Branko Tošović, *Funkcionalni stilovi*, Svjetlost, Sarajevo 1988., 311 str.

se se problemi sa kojima se susreće u njihovom prenošenju iz jednog jezičnog sistema u drugi. Iako definicije ovakvih iskaza ističu njihovu neprevodivost na druge jezike, ovdje se navode brojni primjeri turskih ustaljenih kolokacija preuzetih u bosanski jezik u fonetsko-fonološkoj adaptaciji, djelimičnoj adaptaciji ili kalku. Fonetsko-fonološki adaptirani turski izričaji u bosanskom jeziku markirani su kao karakteristika jedne govorne zajednice. Na primjeru iskaza *bašum sagosum* ukazuje se na njegovu upotrebu u ovom obliku, te razvijanje novih značenja kod njegovog kalka u bosanskom jeziku. Autor daje i neke napomene o mogućnostima prevođenja pojedinih turskih ustaljenih sklopova riječi iz svakodnevnice komunikacije, skrećući pažnju na različite mogućnosti interpretacije istoga iskaza u ovisnosti od govorne situacije. Također, neke kletve i blagoslovi u turskom jeziku mogu se nazvati idiomima: neki od njih u doslovnom prijevodu gube smisao, a u deskripciji značenja gube metaforičnost. Ima i primjera koji ukazuju na mogućnost kalkiranja ovih iskaza, kao i prenošenja njihovog značenja stilski i semantički bliskim oblikom iz bosanskog jezika.

Ovdje je registrovana i pojava bosanskih izričaja sa sastavnicama iz turskog leksičkog korpusa, motiviranih društvenim odnosima, općim iskustvom ili vjerovanjem. Na osnovu velikog broja primjera istoznačnih bosanskih i turskih idioma izraženih istim leksičkim i gramatičkim sredstvima unutar dva jezička sistema, autor ističe pretpostavku da se radi o kalkovima koji su produkt jezika u kontaktu i naporedo u turskom i u bosanskom jeziku ispituje mogućnosti variranja ovih iskaza unutar njihove čvrste strukture, te u vezi s tim utvrđuje određene sličnosti. Također, istaknuta je metaforičnost idiomatskih iskaza kao njihova bitna karakteristika. Na primjerima je pokazano kako se jasno motivirani, ali manje metaforični izričaji mogu pronaći izraženi istim sredstvima i u istom značenju u bosanskom i turskom jeziku. Navedeni su i primjeri istoznačnih turskih i bosanskih iskaza čija je metafora veoma izražena, kao i primjeri istoznačnih iskaza čiju motiviranost nije moguće odrediti na prvi pogled. Također, ovdje se registruju primjeri turskih i bosanskih iskaza sastavljenih iz istoznačnih leksema, ali u različitoj formi, primjeri idioma čije se značenje iz jednog jezičnog sistema u drugi prenosi leksičkim sredstvima sasvim različitoga značenja, dakle, istoznačnim idiomom iz drugog jezičnog sistema. I ovdje se postavlja pitanje poštivanja standardnojezičke norme u odabiru izraza u prijevodu, te se, kao i u nekoliko prethodnih situacija, ističe da će opredjeljenje u odabiru izraza u prenošenju značenja odrediti izvanjezički kontekst.

Na kraju rada se daje kratak pregled mogućnosti koje idiomatski iskazi imaju kao formalni elementi rečeničke strukture. Ovakav pregled ilustriran istoznačnim primjerima na bosanskom i turskom jeziku ukazuje na to da ustaljene kolokacije mogu imati različite sintaktičke funkcije, formalno kao klauze u određenoj funkciji unutar složene rečenice, a semantički kao jedinstvena cjelina.

SOME OBSERVATIONS ON TRANSFER OF TURKISH SET COLLOCATIONS INTO THE BOSNIAN LANGUAGE

S u m m a r y

On the basis of different examples of set collocations known of in the Bosnian and Turkish languages, this paper tries to bring some observations on the transfer of the meaning of Turkish set collocations into the Bosnian language. Introduction, in addition to definitions of idioms and other set collocations, deals with the issues encountered when transferring them from one linguistic system into the other. Although definitions of such idioms point out the fact that they are untranslatable into other languages, given here are numerous examples of Turkish set collocations taken over by the Bosnian language and adapted phonetically and phonologically, adapted partially or in kalk.

Phonetically-phonologically adapted Turkish collocations in the Bosnian language are marked as a characteristic of a speech community. The example of the expression *başum sagosum* points to its use in this form, and to developing new meanings in its kalk in the Bosnian language. The author gives some notes, too, about possible translations of some Turkish set collocations from everyday communication, drawing attention to different possibilities of interpretation of the same collocation, depending on the speech situation. Also, some curses and blessings in the Turkish language can be called idioms. Some of them, if literally translated, lose their meaning, while in the description of the meaning they lose their metaphoricalness. There are also examples that show possibilities of kalking these idioms, as well as transferring their meanings by stylistically and semantically close forms in the Bosnian language.

Here have been recorded examples of Bosnian idioms with Turkish lexical corpus constituents, motivated by social relations, general experience or belief. On the basis of a large number of examples of synonymous Bosnian and Turkish idioms expressed with the same lexical and grammatical means within the two language systems, the author advances a hypothesis that those kalks are products of languages in contact, and parallel in the Turkish and the Bosnian languages he examines possibilities of varying those idioms within their firm structure. With regard to this, he defines some similarities. He also points out the metaphoricalness of the idioms as their feature. Through examples he showed how clearly motivated, but less metaphorical, idioms can be found as expressed by the same means retaining the same meaning both in Turkish and Bosnian. Given are also examples of synonymous Turkish and Bosnian idioms whose metaphor is very expressed, as well as examples of synonymous idioms whose motivation is not easy to define at first glance. Also registered here are examples of Turkish and Bosnian idioms composed of synonymous lexemes, but in different forms, examples of idioms whose meanings are transferred from one language system into the other by lexical means of completely diffe-

rent meanings, therefore by synonymous idiom from the other language system. Here also arises the question of respecting language standards when choosing expressions for translation, and here again, like in a number of earlier instances, pointed out is that the selection of translation expression will be determined by extralinguistic context.

In conclusion, the paper gives a summary of possibilities of idioms as formal elements of the sentence structure. This summary illustrated with synonymous examples in the Bosnian and Turkish languages points to the fact that set collocations can have different syntactic functions, formally - clauses in certain function within a compound sentence, but semantically one unit.